

KALKINMA PLANLARI, ÇEVRE, PEYZAJ VE İKLİM DEğİŞİKLİğİ

Çağla STNDAđ¹, Mustafa ARTAR^{1,2}

¹Bartın Üniversitesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, cagla.ustundag.cu@gmail.com

²martar@bartin.edu.tr

z

Ülkemizin planlı döneme geçiŐi ile birlikte 1963-67 yıllarını kapsayan 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı, önsözünde de belirtildiği üzere, "iktisadi ve sosyal hayatı, keyfi ve plnsız davranıŐ tecrübelerine son verip adalete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraŐır bir yaŐayıŐ seviyesi sağlanması amacına göre; mill tasarrufu artırmak, yatırımları toplum yararına, gerektirdiği önceliklerle yöneltmek ve iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek" zere hazırlanmıştır. Kalkınma planlarında evre konusunun yer alıŐı tüm dünyada sürdürülebilir kalkınma tartıŐmalarının başladığı dönemlere rastlamıŐ ve ülkemizde de 3. Beş Yıllık Kalkınma dönemi ile gündemimize girmiŐtir. Avrupa Peyzaj SözleŐmesine taraf olduğumuz 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemi ise iklim değişikliği konusunun ülkemizde de gündeme geldiği ve sektörler bazında tartıŐılmaya başladığı dönem olmuştur. Bu alıŐma, başta sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin odağında evre ve peyzaj konusu ve kalkınma planları olmak üzere, hızla deđiŐen ülke gündeminde planlardaki hedef ve stratejilerin değerlendirilmesine çok yönlü bakıŐ açısı sunmakta ve iklim değişikliği konusunda önermeler içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma Planları , peyzaj , iklim değişikliği

DEVELOPMENT PLANS, ENVIRONMENT, LANDSCAPE AND CLIMATE CHANGE

Abstract

With the transition of Turkey to the planned period, the 1st Five-Year Development Plan, which covers the years 1963-67, was prepared to increase national savings, to direct investments for the benefit of society, with the necessary priorities, and to realize economic, social and cultural development through democratic means in accordance with the aim of ending the arbitrary and unplanned behaviour experiences and providing a living level worthy of justice, full working principle and human dignity for everyone. The inclusion of the environmental issue in the development plans coincided with the periods when the discussions on sustainable

***Sorumlu Yazar Corresponding Author** | ağla stndağ, Bartın Üniversitesi, Peyzaj Mimarlığı Blm, Bartın, E-mail: cagla.ustundag.cu@gmail.com. ORCID: 0000-0003-0724-5441 / Mustafa Artar, Bartın Üniversitesi, Peyzaj Mimarlığı Blm, E-mail: martar@bartin.edu.tr ORCID: 0000-0002-7382-716X

GeliŐ Received 23.12.2022 | **Kabul Accepted** 25.12.2022 | **Basım Published** 31.12.2022

ISSN 2687-2358 | DERLEME/ (Review) DOI: 10.53784/peyzaj.1223436

development all over the world started, and it entered the agenda with the 3rd Five-Year Development Plan period in Turkey. The 8th Five-Year Development Plan period, when Turkey became a party to the European Landscape Convention, was the period when the issue of climate change came to the forefront in the country and started to be discussed on the basis of sectors. This study offers a multidimensional perspective on the evaluation of the goals and strategies in the plans in the rapidly changing country agenda, especially the environment and landscape subject and development plans in the focus of sustainable development goals and includes suggestions on climate change.

Keywords: Development Plans, landscape, climate change

1. Giriş

İklim değişikliği, iklimin ortalama durumunda ve değişkenliklerinde uzun süren yaşanan istatistiksel olarak anlamlı değişimler olarak tanımlanmaktadır. Belirli bir bölgede çok sık gözlemlenmeyen aşırı hava olaylarının yüksek sıcaklık, aşırı yağış şiddetindeki ve sayısındaki uzun bir zaman dilimi boyunca görülen belirgin artış, iklim değişikliği ifade etmektedir (Gündoğan, Baş ve Sayman , 2015).

Peyzaj, doğal ekosistemler ile insan kaynaklı ekosistemlerden oluşan sosyal-ekolojik bir sistemdir. Arazinin yapısı, bitki örtüsü, arazi kullanımı, ekolojik, tarihi, ekonomik ve kültürel süreçler peyzaj sistemlerinin yapısını doğrudan etkilemektedir (Çiftçioğlu ve Bozdereli 2020).

Peyzaj mimarlığı, küresel iklim değişikliğinin ekolojik, ekonomik ve sosyo-kültürel etkilerinin azaltılmasında aktif rol oynayan bir disiplindir (Landscape Institute, 2008; Çiftçioğlu ve Bozdereli 2020). Peyzaj mimarlığı estetik bahçeler ve parklar yaratmaktan daha büyük kentsel ve kırsal ölçeğe doğru evrilmiştir (Yörüklü, 2021). Bunun temel nedenleri mekân planlama kaygıları, çevreye verilen zararı azaltmak ya da ortadan kaldırmak amacı ile çevrenin tüm özellikleri ile kaygıyı yok etmek amaçlanmıştır (Süleyman ve Yılmaz, 2010). Bu bağlamda peyzaj mimarları, peyzaj planlama yoluyla küresel iklim değişikliği ile mücadeleye önemli bir katkı sağlayabilir (Çiftçioğlu ve Bozdereli 2020).

Sürdürülebilir altyapı, toplum refahı, peyzaj esnekliği ve sosyal ekoloji, çağdaş peyzaj mimarlığı uygulamaları ana temalar olarak ortaya çıkmıştır. Yıkıcı orman yangınlarından tarihi fırtınalara ve deniz seviyesinin yükselmesine kadar pek çok etki hissedilmektedir ve durum daha da kötüleşeceği düşünülmektedir. Bu etkilere ek olarak, hastalıklar artmakta, türlerin nesli tükenmekte, insan, hayvan ve bitkilerin kitlesel göçleri ve azalan yiyecek ve su kaynakları için kaynak savaşları yaşanmaktadır. Ayrıca, bu etkiler orantısız bir şekilde dünyanın en fakir ve en savunmasız topluluklarını etkilemektedir (Yörüklü, 2021).

Uluslararası peyzaj mimarları organizasyonları (örn. IFLA ve ASLA), iklim değişikliğiyle mücadele etmek ve karbon ayak izini azaltmak için ortak örneğin dirençli peyzaj tasarımları gibi araştırmalar başlatmışlardır (Conrad, 2018; Çiftçioğlu ve Bozdereli 2020). Organizasyonlardan biri olan ASLA 'ya göre, peyzaj mimarları, Birleşmiş Milletler 'in 2050 yılındaki %50-85 civarındaki sera gazı emisyonları azaltım hedefine ulaşılmasını sağlayacak çeşitli azaltım stratejileri geliştirebilir ve peyzaj mimarları, yerel yönetim ve planlama bölümleri ile arazi kullanımına yönelik çalışmalar yürütüldüğü ifade edilmektedir (Uygun, 2015). Ayrıca peyzaj mimarları, 2030 yılına kadar karbon nötr olacak peyzajlar tasarlamak, açık ve yeşil alanlar tasarlamak ve kişi başına küresel sıcaklık artışlarını Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli tarafından belirlenen

kritik eşiğin 1,5 °C altında tutmak için çalışmaktadırlar (Yörüklü, 2021).

İklim olaylarının etkilerini ele almak, etkileri yönetmek ve fırsatlar yaratmak için stratejiler geliştirmeyi ve uygulamayı içeren bir süreçtir. İklim değişikliğinin etkilerine uyum sağlamak, emisyon azaltımlarını tamamlamak için politikalar ve eylemler gerektirir. Çünkü atmosferdeki sera gazları, iklim değişikliği kaynakları azaltılsa, hatta tamamen kesilse bile iklim olaylarını değiştirmeye devam edecektir (Talu, 2020).

2. Kalkınma Planları ve İklim

Kalkınma değişimi ve yenilenmeyi amaçlayan dinamik bir kavramdır (Tolunay ve Akyol,2006 'dan Geray, 1991). Sadece kişi başına düşen geliri ve üretimi artırmak için değil bununla birlikte az gelişmiş bir toplumun ekonomisini ve sosyo-kültürel yapısını değiştirmesi ve yenilenmesi anlamına gelmektedir (Özdemir, 2014). Yani kalkınma bir ülkenin daha iyi bir gelecek için iyileşme ve hareketlenme çalışması denilebilir.

Planlama genel olarak belirli bir amaca ulaşmak için harekete geçmeden önce yapılan hazırlıktır (Bayram,1994). Geleceğe yönelik belirlenen bir hedefe ulaşmak için bazı sorulara cevap bulmamız gerekir bunlarda ne, ne zaman, nasıl yapılacak, kim yapacak gibi sorulardır ve cevapları bulmak için eyleme geçmemiz gerekir bu da planlamanın bir sürecidir (Aydın,2012). Planlama bazı soruların cevabını almamız için bir sürece ihtiyacımız olduğunun kanıtıdır.

Türkiye'nin planlama süreci ilk olarak 1929 yılında dünyadaki Ekonomik Bunalım sebebi ve ekonomik gelişmeyi sağlamak amacıyla 1933-1937 yılları kapsayan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır ve başarıya ulaşılmıştır. 1938-1942 yıllarını arasında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (Türkiye İktisadi Kalkınma Planı) hazırlanmış ancak 2. Dünya

Savaşının başlaması sebebiyle uygulanamamıştır. 2.Dünya Savaşı sonrasında hazırlanan Üçüncü Sanayi Planı ise ekonomik zorluklar sebebiyle uygulamaya konulamamıştır. Savaş sonrasında ABD'den yapılacak Marshall yardımından (ekonomik yardım paketi) yararlanmak için Türk Hükûmet , Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu'nun sorumluluğunda, kamu kurumlarının yapacakları yatırımlar için planlar hazırlanmıştır (Bayram ,1994).

1972 yılı öncesi dönemdeki Kalkınma planlarına bakıldığında, Türkiye'de çevre politikaları halk sağlığı, şehirleşme, tarımsal alanlar ve genel temizlik şartları üzerinden tanımlanmıştır.1972 yılı ve sonrasında ise uluslararası alandaki çevre konusundaki gelişmeler Türkiye kalkınma planlarına yansımıştır (Çelikyay, 2021).

İklim değişikliği konusunda en temel mevzuat ise 9/8/1983 tarihli ve 2872 sayılı Çevre Kanunu'dur (T.C. Resmî Gazete, 1983).

İklim değişikliği konusunda Türkiye'de kurumsal yapılanmanın 1990'lı yıllarda başladığı görülmektedir. Türkiye'de iklim değişikliğine ilişkin ilk çalışmalar 1991-1996 yılları arasında Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü'nün koordinasyonunda yapılmıştır (Arı, 2018).

Ulusal İklim Değişikliği Strateji Belgesi'nin Temel İlkelerinde "Türkiye'nin iklim değişikliğiyle küresel mücadele kapsamında temel amacı, insanlığın ortak kaygısı olan iklim değişikliğini önlemeye yönelik uluslararası taraflarla iş birliği içerisinde, tarafsız ve bilimsel bulgular ışığında ortak akılla belirlenmiş küresel çabalara, sürdürülebilir kalkınma politikalarına uygun olarak, ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar prensibi ve Türkiye'nin özel şartları çerçevesinde katıldığı görülmektedir (ÇŞB, 2010).

BMİDÇS'nin (Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi) "ortak fakat farklılaştırılmış

sorumluluklar” ilkesine uygun olarak ve özel koşulları çerçevesinde; iklim değişikliğiyle mücadele ve uyum politikaları ile önlemlerini, ulusal kalkınma planlarına dâhil etme konusu belirtilmektedir. İDÇS ’nin (İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi) TBMM tarafından onaylanmasıyla ülkemiz, 24 Mayıs 2004 tarihi itibarıyla İDÇS ’ye taraf olmuştur (ÇŞB, 2010).

İklim değişikliği, kalkınma politikalarında açık bir şekilde dünyada köklü, ekonomik ve sosyal değişimlerin yaşandığı dönemde hazırlanmış Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001- 2005) ile yer almaya başlamıştır (Arı, 2018).

Orta ve uzun dönemde çevre sorunlarının çözümü için uygulanacak politikalar ve geliştirilecek stratejilerin, ülke gerçekleri de dikkate alınarak, Avrupa Birliği normları ve uluslararası standartlara paralel olması sağlanmaktadır (DPT,2001).

Dokuzuncu Kalkınma Planı’nda (2007-2013) iklim değişikliği politikaları temelde “Çevrenin Korunması ve Kentsel Altyapının Geliştirilmesi” bölümünde yer almıştır. Hazırlık çalışmalarında Çevre Özel İhtisas Komisyonunca ele alınmış ve hazırlanan Özel İhtisas Komisyonu (ÖİK) Raporunda (DPT ,2006), konuyla ilgili olarak aşağıdaki politika ve eylem önerileri geliştirildiği ifade edilmektedir. Bunlar;

- İklim Değişikliği Ulusal Eylem Planının hazırlanması,
- Ulusal sera gazı salım envanter sisteminin oluşturulması,
- Yenilenebilir enerji kullanımının ve enerji verimliliğinin artırılması,
- Temiz üretimin desteklenmesi,
- Karbon tutucu yutak alanlarının korunması ve geliştirilmesi,
- İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulu’nun güçlendirilmesi,
- Ulaştırma sektöründe politika değişikliğine gidilmesi,

- Kyoto Protokolü için hazırlık yapılmasıdır (DPT ,2006).

Ulusal İklim Değişikliği Stratejisi yayımlandıktan sonra Dokuzuncu Kalkınma Planındaki Ulusal Eylem Planı hedefini gerçekleştirmek üzere 2011-2023 yıllarını kapsayan İklim Değişikliği Eylem Planı (İDEP) hazırlanacağı ifade edilmektedir (Arı, 2018).

Ulusal İklim Değişikliği Stratejisinde belirlenen hedefler doğrultusunda hazırlanan İDEP ile enerji, binalar, sanayi, ulaştırma, atık, tarım arazi kullanımı ve ormancılık sektörlerinde, sektörler arası finansman, araştırma, kapasite geliştirme gibi konularda ve iklim değişikliğine uyuma yönelik kapsamlı eylemler belirlenmiştir (Arı, 2018).

Onuncu Kalkınma Planı’nda (2014-2018) iklim değişikliğiyle mücadeleye ve uyuma ilişkin birçok konu altında kapsamlı politikalar belirlenmiştir. Bunların içinde ülkenin en temel politikası iklim değişikliği ile mücadele ve uyum çalışmaları ülke gerçekleri gözetilerek “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar” ile “göreceli kabiliyetler” ilkeleri doğrultusunda sürdürülmesidir (KB ,2013).

On Birinci Kalkınma Planı’nda (2019-2023) Ekonomik ve sosyal faydanın artırılması, çevrenin korunması, iklim dostu uygulamaların gerçekleştirilmesi, bölgeler arası farkların giderilmesi, çevre bilincinin yaşam kalitesinin artırılmasına yönelik hedef ve politikalar izlenecektir (SBB ,2019).

İklim değişikliğine uyumun sağlanması ve gerekli tedbirlerin alınması amacıyla bölge ve şehir ölçeğinde ihtiyaçlar tespit edilerek çözüm önerileri belirlenecek, başta Karadeniz Bölgesi olmak üzere 7 Bölgemiz için İklim Değişikliği Eylem Planları hazırlanacaktır (SBB, 2019).

On Birinci Kalkınma Planı döneminde Türkiye’nin çevre ve doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi alanında temel hedefleri :

- İklim dostu, düşük karbonlu bir kalkınma modelinin oluşturulması,
- İyi çevre durumu odaklı araştırma geliştirme (Ar-Ge) ve inovasyon stratejilerinin geliştirilmesi ve uygulamalarının yaygınlaştırılması,
- Çevre ve doğal kaynak yönetimi konusunda ulusal ve sektörel kapasitenin geliştirilmesi,
- Sürdürülebilirlik, çevre ve doğal kaynaklar hakkında farkındalığın artırılması
- Çevre yönetimi ve korunması ile ilgili teşvik ve araçların çeşitlendirilmesidir (KB,2018).

10 Haziran 2022' de yayınlanan On İkinci Kalkınma Planı hazırlıklarında da iklim değişikliğinin sürdürülebilir kalkınmaya etkisi başlığı görülmektedir.

3. Sonuç ve Öneriler

Kalkınma Planları ülkemizin her sektörünü yönlendiren, yıllık programlar ile de ülke bütçesine uygun hedef ve stratejiler tanımlayan önemli belgelerdir. Mevzuatta yeterince yer bulmuş olsa da, planlı dönem öncesini de kapsayan sürdürülebilir yaşam uygulamalarına yönelik girişimlerin bugün için yetersiz olduğunu görüyoruz. Tüm dünyada sanayileşme ve tarımda mekanizasyon ile birlikte çevre ve iklim değişiminin de tetiklendiği 1970'li yıllar ve devamında gelen sürdürülebilirlik tartışmaları ülkemiz mevzuatında da birçok alanda yerini almaktadır. Sayıları son dönemde artan Kalkınma Planları Özel İhtisas Komisyonlarının önemli çalışma başlıklarından birisi salt çevre değil, artık iklim değişikliği konusu da olduğu görülmektedir.

Sekizinci beş yıllık plan ile başlayıp günümüze kadar gelen iklim değişikliği konusu artık dünya ile ortak bir sorumuzdur. Son yıllarda iklim değişikliği konusunda her meslek grubunun çalışmalar yaptığı ve gelişmeleri yakından takip ettiği görülmektedir. Kalkınma planlarında çevrenin korunması, kentlerin altyapılarının geliştirilmesi , doğal kaynaklar ve

yönetimi konusunun ön plana alındığı gözlenirse de afetlerin zararları daha fazla hissedilmektedir. 11. Kalkınma planı ile birlikte teknoloji ile ekonomik ve sosyal faydanın artması çevrenin korunması, iklim dostu uygulamaların gerçekleştirilmesi gibi hedef ve politikalar takip edilmektedir.

Başta sanayi ve tarım politikaları ile suyun yönetimi konularında ülkemizde önemli bilimsel ve uygulamaya yönelik çalışmaları görmekteyiz. Kentlerimizde yağmur suyu yönetimi, yeşil altyapı sistemleri, iklime duyarlı planlama konularında peyzaj mimarlığı alanında da çalışmaların yoğunlaştığını görmek sevindiricidir. Ulaşım sektörünün karbon salımını azaltıcı ve önleyici politikaları daha yoğun tartışması, beraberinde mikro mobilite ve akıllı ulaşım sistemleri tartışmaları kalkınma planlarındaki birçok hedef-strateji ve politikaya uyumlu çalışmaların yürütüldüğüne kanıt olabilir. Her ne kadar uzun erimli birçok çalışmanın gerek insan gücü, gerekse bütçe nedeniyle yavaş ilerlediği bilinse de ülkemiz iklim değişikliği konusunda bakanlığın da adında yaptığı değişimle kararlı bir çalışma niyetini göstermektedir.

Son zamanlarda Sürdürülebilir Kent içi Ulaşım planları (SUMP) (WRI-Türkiye,2022), ya da başta İstanbul örneğinde olduğu gibi büyükşehirlerdeki İklim Eylem Planları hazırlık ve izleme süreçleri (İBB,2021) karbon ayak izinin azaltılmasında geleceğe yönelik önemli girişimlerdir. Bir yandan su ayak izine yönelik çalışmalar (Öztaş Karlı ve Artar,2021) , "suya duyarlı şehirler" girişimleri ve pilot uygulamaları (Eşbah Tunçay,2021) iklime duyarlı kentsel peyzaj uygulamaları (Hepcan, 2022) sevindirici gelişmelerdir. Cumhurbaşkanlığı düzeyinde belediyeler için 21 başlık altında hazırlanan "Belediye Hizmet Rehberlerinden birisi de İklim Değişikliği Rehberi adı altında yerel yönetimlere konuya ilişkin önemli önerilerde bulunmaktadır (KAE,2022).Hazırlık çalışmaları devam eden 12. Kalkınma Planında altmışın

üzerinde komisyon ile de son dönem komisyonların biçimlenmesinde önemli yer tutan iklim değişikliği, konunun ülke gündeminde önemli yer tutmaya devam edeceğinin göstergesidir.

Kaynaklar

- Aydın, M. (2012). Kamu Yönetiminde Stratejik Planlama ve Stratejik Plan Hazırlama Süreci. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, ANKARA.
- Arı, İ. (2018). İklim Değişikliği ve Kalkınma. İçinde İklim Değişikliği ve Kalkınma, editör İzzet Arı, 7, 16.
- Bayram, M. E. (1994). Türkiye'de Planlama Teşkilatının (Türk Plancılığının) Hukuki ve İdari Yapısı ile İlgili Sorunları ve Çözüm Önerileri. *DPT Müsteşarlığı Uzmanlık Tezi. Ankara.*
- ÇŞB, (2010). Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. Türkiye iklim değişikliği stratejisi 2010-2023. Özdemir, V. (2014). Türkiye'de planlı kalkınma deneyimleri. Marmara Üniversitesi, 23, 24.
- Çiftçioğlu, G. Ç., & Bozdereli, A. A. (2020). Küresel İklim Değişikliği ve Peyzaj Mimarlığı Meslek Disiplini Arasındaki İlişkilerin Değerlendirilmesi. *Şehir ve Medeniyet Dergisi*, 666-689.
- Çelikyay, H. H. (2021). Türkiye'de Çevre Politikaları: Kalkınma Planları Üzerinden Bir İnceleme. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi (İKTİSAD)*. 6(15). 185-205.
- DPT, (1973). Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977
- DPT, (2001). Devlet Planlama Teşkilatı. Uzun vadeli strateji ve sekizinci beş yıllık kalkınma planı (2001-2005).
- DPT, (2006). Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2007-2013. Resmî Gazete, (26215).
- Eşbah Tunçay, H., (2021). Suya Duyarlı Şehirler. Türkiye Su Enstitüsü Yayınları. ISBN: 978-605-7599-59-9, İstanbul. 158 sf.
- Gündoğan, A. C. & Baş, D. & Sayman, R. Ü. (2015). A'dan Z'ye iklim değişikliği başucu rehberi. Bölgesel Çevre Merkezi, REC Türkiye.
- Hepcan, Ç. (2022). Kentlerde İklim Değişikliğine Uyum. Adaptation to Climate Change in Cities. Efe Akademi Yayınları.
- İBB, (2021). İstanbul iklim değişikliği eylem planı. İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Çevre Koruma Daire Başkanlığı, Erişim adresi: https://cevrekoruma.ibb.istanbul/wpcontent/uploads/2022/01/ist_iklim_degisikligi_eylem_plani.pdf. Erişim Tarihi: 10.12.2022.
- KB, (2013). Kalkınma Bakanlığı. Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018).
- KB, (2018). Çevre ve Doğal Kaynakların Sürdürülebilir Yönetimi Çalışma Grubu Raporu.
- KAE, (2022). Kent Araştırmaları Enstitüsü. Belediye Hizmet Rehberleri. <https://belediyehizmetrehberleri.org/> Erişim Tarihi: 10.12.2022.
- Öztaş Karlı, R. G. & Artar, M. (2021). Kentsel su yönetiminde araç olarak su ayak izi ve mavi-yeşil altyapı. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 58 (1), 145-162. DOI: 10.20289/zfdergi.851375
- Süleyman, T. O. Y., & Yılmaz, H. Y. S. (2010) Doğu Karadeniz Bölgesine Dair Yapılan İklim Değişikliği Öngörülerinin Bölgedeki Peyzaj Mimarlığı Çalışmaları Açısından Değerlendirilmesi. III. Ulusal Karadeniz Ormanlık Kongresi. Cilt: IV. 1532-1535
- SBB. (2019). Strateji ve Bütçe Başkanlığı. On birinci kalkınma planı (2019-2023).
- T.C. Resmî Gazete. (1983). Çevre Kanunu. 11/8/1983. Sayı: 2872.
- Talu, N. (2020). İklim Değişikliğinin Etkileri ve Uyum. İklim ve Sağlık Modülü Eğitim Rehberi.
- Tolunay, A., & Akyol, A. (2006). Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar. *Turkish Journal of Forestry*, 7(2), 116-127.
- Uygur, İ. (2015). Peyzaj ve küresel iklim değişikliği etkileşiminin görsel anlatım biçimleri üzerinden değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enst.
- WRI-Türkiye, (2022). Herkes için Bisiklet Projesi. <https://wrişehirler.org/calismalarimiz/proje-sehir/herkes-i%C3%A7in-bisiklet>. Erişim: 10.12.2022.
- Yörüklü, N. (2021). İklim Değişikliği ve Küresel Isınma İçin Peyzaj Mimarlığı Stratejileri: İklim Değişikliği Politikaları Peyzaj Beyanı. *Eğitim, Bilim, Kültür ve Sanat Dergisi (PEYZAJ)*. 3(1), 43-55.